

The Greek Review of Social Research

Vol 23 (1975)

23 A'

Κοινωνική πρόοδος και κοινωνική αλλαγή: Μερικές εννοιολογικές θεωρήσεις

Πανταζής Τερλεξής

doi: [10.12681/grsr.479](https://doi.org/10.12681/grsr.479)

Copyright © 1975, Πανταζής Τερλεξής

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Τερλεξής Π. (1975). Κοινωνική πρόοδος και κοινωνική αλλαγή: Μερικές εννοιολογικές θεωρήσεις. *The Greek Review of Social Research*, 23, 62–68. <https://doi.org/10.12681/grsr.479>

κοινωνική πρόοδος και κοινωνική αλλαγή

Μερικές έννοιολογικές θεωρήσεις

του
Πανταζή Τερλεξή

*Καθηγητού Πολιτικής Έπιστήμης
New York Institute of Technology,
Έπιστημονικού Συνεργάτου του ΕΚΚΕ*

είσαγωγή

Χωρίς την ύπαρξη μιάς θεωρίας που θα εξετάζει και θα ερμηνεύει τη «φυσιολογία» των κοινωνικών αλλαγών, κάθε προσπάθεια για κοινωνικό σχεδιασμό, πολύ περισσότερο για μακρόπνοο και ευρύτερο εκσυγχρονισμό των κοινωνικών σχέσεων, θα πρέπει να θεωρείται μάταιη. Αυτό είναι ιδιαίτερα δύσκολο στην περίπτωση των κοινωνιών και να αναζητούν απεγνωσμένα και βιαστικά κάποιον σίγουρο τρόπο που θα τους επιτρέψει να ξεπεράσουν το στάδιο των υπαναπτύκτων κοινωνιών και να προχωρήσουν στην επόμενη εξελικτική φάση της έθνικης τους πορείας. Το ερώτημα λοιπόν που προβάλλει στην προκειμένη περίπτωση είναι: «Ποιά συμπεριφορά, ποιές δομές και ποιές δραστηριότητες θα πρέπει να θεωρηθούν σαν “ύγιεις” και ποιές σαν “παθολογικές”, ενώ οι κοινωνίες θα περνούν από τη μιά μορφή σχέσεων στην άλλη»; “Έλλειψη όμοφωνίας σχετικά με την έννοια και τη φύση των κοινωνικών αλλαγών, που άλλοτε εμφανίζονται σαν κίνηση και εξέλιξη, άλλοτε σαν εκσυγχρονισμός και ανάπτυξη, και άλλοτε σαν πρόοδος ή οπισθοδρόμηση, δυσκολεύει την αξιολόγηση των μέσων και τον προσδιορισμό των στόχων.

Οι σκέψεις που ακολουθούν αναφέρονται σε μερικές από τις δυσκολίες που προκύπτουν κάθε φορά που επιχειρούμε να περιγράψουμε το φαινόμενο του εκσυγχρονισμού και της κοινωνικής αλλαγής. Συγκεκριμένα, στη μελέτη αυτή θα προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε μερικές έννοιες που συνδέονται με το φαινόμενο της προόδου και της ανάπτυξεως, χωρίς να ασχοληθούμε με τη «δυναμική» ή τη «διαλεκτική» των κοινωνικών αλλαγών.

δυσκολίες στη διατύπωση μιάς γενικής θεωρίας της «αλλαγής»

Το φαινόμενο του εκσυγχρονισμού και των κοινωνικών αλλαγών είναι πολυμορφικό και έναλλασσόμενο, γιατί είναι συνάρτηση συνθηκών πολλαπλών και μεταβλητών. Συνεπώς είναι δύσκολο να ένταχθί σ' ένα θεωρητικό πλαίσιο σταθερό και καθορισμένο. Όσο εμβαθύνουμε στις ιδιομορφίες των κοινωνιών και των σχέσεων, τόσο διαπιστώνουμε ότι οι γνώσεις μας γύρω από τα κίνητρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι ιδιαίτερα ανεπαρκείς. Γι' αυτό και τις μέχρι τώρα προσπάθειες κατανοήσεως του φαινομένου θα πρέπει κανείς να τις θεωρήσει απλώς σαν εξελικτικές φάσεις μιάς γενικότερης επιστημονικής κινήσεως που αποβλέπει στη δημιουργία μιάς ευρύτερης βάσεως, με τη συλλογή περισσότερων στοιχείων, και μιάς έπακριβέστερης μεθοδολογίας για τη μελλοντική έρμηνεία των κοινωνικών φαινομένων. Είναι μάλιστα πολλοί αυτοί που άμφιβάλλουν αν ποτέ ο άνθρωπος θα μπορέσει

νά δώσει οριστική λύση στο πρόβλημα. Οί απαισιόδοξοι μάλιστα διακηρύσσουν ότι οι κοινωνικές επιστήμες δεν μπόρεσαν και ούτε ποτέ θα μπόρεσουν να ερμηνεύσουν το σύνολο της κοινωνικής ζωής, βάσει ενός καθολικού συστήματος κατηγοριών.

Έτσι, με τὰ μέχρι σήμερα έλληπτη δεδομένα, όλοι όσοι προσπάθησαν να βρούν απάντηση στο πώς και γιατί αλλάζουν οι κοινωνίες, στηρίχθηκαν περισσότερο στη διαίσθηση, στη φαντασία, στην παρατηρητικότητα και στη φιλοσοφική τους διάθεση, και λιγότερο στις ήλεγμένες πληροφορίες, στο πείραμα και στη συγκριτική διερεύνηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Οί αξιολογήσεις που έγιναν, τὸ μόνο που κατόρθωσαν, και αυτό όχι σὲ ικανοποιητικό βαθμό, ήταν να περιγράψουν μερικές μόνο πλευρές της διαδικασίας. Ὑπάρχουν πολλές δυσκολίες που περιορίζουν τις προσπάθειές μας γιὰ τὴ διατύπωση μιᾶς γενικής θεωρίας τῶν αλλαγῶν, και συγκεκριμένα:

1. Περιορισμοί που άφοροῦν τὴ φύση τοῦ έρευνητοῦ. Οί ιδεολογίες και οί αξίες στις όποιες πιστευόμε άποτελοῦν περιοριστικούς παράγοντες γιὰ μὲ άντικειμενική θεώρηση της κοινωνικής ζωής. «Ο έθνομορφισμός», γράφει ο Μιρογλιο, «ό τρόπος τοῦ να κρίνουμε τοὺς λαούς, με βάση τὸν δικό μας λαό, είναι έμφυτος».¹ Κατὰ συνέπεια, τὸ κάθε θεωρητικό σύστημα άντικατοπτρίζει άναπόφευκτα ιδεολογικές προτιμήσεις και άξιοκρατικές επιδράσεις. Ἐπι πλέον ἡ κάθε έποχή αντιμετοπίζει καινούργιες συνθήκες και ιδιόμορφες προκλήσεις. Γι' αυτό και τὸ περιεχόμενο τῶν θεωριῶν, που άποβλέπουν στην έρμηνεία και τὴν αἰτιολογία τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, μεταβάλλεται άνάλογα. Ἐτσι, στην ιδέα της δικαιοσύνης, της ισότητας, τῶν ανθρώπινων δικαιωμάτων, της ανθρώπινης φύσεως, της επαναστατικής ἢ της ειρηνικής αλλαγῆς κλπ., έχει δοθῆ από τοὺς διάφορους πολιτισμοὺς διαφορετικό νόημα και περιεχόμενο, άνάλογα με τις ανάγκες που αντιμετωπίζουν και τις προκλήσεις που δέχονται, τὴ χρονική στιγμή και τὰ κοινωνικά πλαίσια μέσα στα όποια γίνονται οί αξιολογήσεις. Οί «θεωρητικοί» δηλαδή τῶν αλλαγῶν είναι προϊόντα διαφορετικῶν πολιτισμῶν και διαφορετικῶν ιστορικῶν στιγμῶν. Είναι λοιπὸν έπόμενο, «έφ' όσον υπάρχει ποικιλία πολιτισμῶν», όπως και ο καθηγητής Weinstein παρατηρεῖ, «να υπάρχει και πληθώρα θεωριῶν».² Ἡ ποικιλία αὐτὴ όφειλεται στην πολυμορφία και τὸ πολύπτυχο τῶν ανθρώπινων σχέσεων. Ὁ κάθε έρευνητής, από τὴ σκοπιά του, άποδίδει ιδιαίτερη σημασία σὲ όρισμένες μόνο πλευρές ἢ όρισμένα γεγονότα, που δὲν είναι άπαραιτήτως τὰ ίδια μ' αὐτὰ που ενδιαφέρουν κάποιον

άλλον έρευνητή. Ὁ Κομφούκιος εἶδε τὴ ζωὴ διαφορετικά από ό,τι τὴν εἶδε ο Πλάτων. Ὁ Μάρξ θεώρησε τὰ μέσα παραγωγῆς τῶν οικονομικῶν αγαθῶν, σάν τὸν προσδιοριστικό παράγοντα όλων τῶν άλλων κοινωνικῶν και πολιτικῶν σχέσεων. Ὁ Marshall ύπεστήριξε ότι αὐτὸ που κατ' έξοχην προσδιορίζει τὴν κοινωνική εξέλιξη είναι τὰ μέσα επικοινωνίας. Ὁ Hegel έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στις πνευματικές αξίες, στὸν κόσμο τῶν ιδεῶν (κῶσμος μου τὴν πνευματική κατάσταση μιᾶς κοινωνίας και θά σᾶς πῶ τὴν όργάνωσή της). Ὁ Weber και ο Toynbee τόνισαν τὴν ευρύτερη σημασία τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, τουλάχιστον γιὰ όρισμένα εξέλικτικά στάδια, και γιὰ να έβρουμε τὴν έποχή μας, ο Raymond Aron παρατηρεῖ ότι «στὸν σύγχρονο κόσμο υπάρχουν δύο κοινωνιολογικές σχολές, ἡ σοβιετική και ἡ άμερικανική, που θεωροῦν ότι ἡ κοινωνία στην όποία ανήκουν είναι βασικά ὄνης. Κατὰ κάποιο τρόπο ἡ κάθε μία πιστεῖει ότι τὰ πράγματα εκεί έχουν όπως θά έπρεπε να έχουν».³ Καί φυσικά έτούτη ἡ άπλή διάκριση κάθε άλλο παρά άποδίδει τὴν άμφισβήτηση και τὴν ιδεολογική πολυμορφία που συναντᾶ κανείς στὸ καπιταλιστικό και στὸ σοσιαλιστικό στρατόπεδο.

2. Δυσκολίες επίσης πηγάζουν και από τὴ φύση τοῦ αντικειμένου τῆς έρευνας. Ἐπιστημονικές αναζητήσεις στὸ κοινωνικό επίπεδο έρχονται αντιμετώπιες με τὸ άπρόβλεπτο της ανθρώπινης σκέψεως και πράξεως, με τὸ τυχαίο και τὸ άπροσδόκητο. Σκοπὸς δηλαδή κάθε επιστημονικής έρευνας είναι ἡ περιγραφή και έρμηνεία τῶν φαινομένων ἢ τῶν στοιχείων που εξετάζει και ἡ διατύπωση γενικῶν υποθέσεων και άρχῶν, που παίρνουν τὴ μορφή θεωρητικῶν προτάσεων. Οί θεωρητικές αὐτές προτάσεις άποτελοῦν όργανωμένα συστήματα εννοιῶν και κατηγοριῶν, τὸ άποβλέπουν στην έρμηνεία και αξιολόγηση τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων και φαινομένων. Ἀπότερος όμως σκοπὸς κάθε κοινωνικής θεωρίας είναι ἡ επακριβῆς διάγνωση της μελλοντικής πορείας τῶν ανθρώπινων σχέσεων. Ἄλλὰ αὐτὸ δὲν είναι εύκολο, όπως άπέδειξαν οί μέχρι τώρα προσπάθειες, να εκφρασθῆ με τὴ μορφή νόμων που με τρόπο καθολικό και μόνιμο θά προσδιορίζουν τὰ πρότυπα κοινωνικής ζωής, άφου άκόμη δὲν έχει προσδιορισθῆ ούτε ἡ ίδια ἡ φύση, ἡ ουσία της ζωής.

3. Μία άλλη δυσκολία έχει σχέση με τις μεθόδολογικές και έννοιολογικές ατέλειες τῶν επί μέρους επιστημῶν που άσχολοῦνται με τὸ πρόβλημα της αλλαγῆς. Παρά τὴ σχολαστική διερεύνηση τῶν διαφόρων πλευρῶν του ευρύτερου φαινομένου της κοινωνικής αλλαγῆς και παρά τὴν έπισταμένη άνάπτυξη πολλῶν εννοιῶν και τὴν τυ-

1. Abel Miroglio, *Ἡ Ψυχολογία τῶν Λαῶν*, Ἀθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1965 σ. 33.

2. Michel A. Weinstein, *Identity, Power and Change*, Glenview, Illinois, Foresman and Co., 1971, p. 2.

3. R. Aron, «La société américaine et la sociologie», στὸ *Cahiers internationaux de sociologie*, 1960, XXX, σ. 59.

πική ταξινόμηση βασικῶν κοινωνικῶν λειτουργιῶν, οἱ ἐπιστήμες πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴ «φυσιολογία», γενικότερα, τῶν κοινωνικῶν συστημάτων, καὶ ἰδιαίτερα ἡ κοινωνιολογία καὶ ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη, δὲν ἔχουν κατορθώσει νὰ παρουσιάσουν ἐπιστημονικὰ θεμελιωμένες προτάσεις στὸν βαθμὸ πού αὐτὸ ἔχει ἐπιτευχθῆ σὲ ἄλλους ἐπὶ μέρους ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Οἱ θεωρίες τῆς ἀλλαγῆς πού συνήθως παίρνουν ἀκόμη τὰ ὄνόματα, ὅπως «φιλοσοφία τῆς ἱστορίας», «κοινωνιολογία τῆς ἱστορίας», «ἱστορικὴ θεωρία», «πολιτικὴ φιλοσοφία» κλπ., δὲν κατορθώσαν ἀκόμη νὰ δώσουν ἀπάντησιν σ' ἓνα πλήθος ἀπὸ πρακτικὰ ἐρωτήματα πού ἀπασχολοῦν τὸν ἀστικοποιημένο, βιομηχανικὸ ἄνθρωπο τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Αὐτὸ φσιτὰ δὲν ὀφείλεται στὴν ἐλλείψην ἐνδιαφέροντος. Ἀντίθετα, μὲ παρόμοια θέματα ἔχουν ἀσχοληθῆ ἀνεκάθεν τὰ μεγαλύτερα πνεύματα τῆς ἱστορίας. Ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα, μέχρι τὸν Τοynbee καὶ τὸν Marcuse, οἱ προσπάθειες ὑπῆρξαν ὑπεράνθρωπες. Κάθε γενιά, κάθε πολιτισμὸς, στὴν πραγματικότητα, διαθέτουν τὸ καλύτερο πνευματικὸ δυναμικὸ τους γιὰ νὰ δώσουν κάποια ἀπάντησιν σὲ βασικὰ φιλοσοφικὰ καὶ πρακτικὰ ἐρωτήματα πού κάθε φορὰ παρουσιάζονται μὲ νέα μορφή καὶ μὲ ἄλλη ἱεράρχησιν. Τί συνετέλεσε στὴν πώσιν τῆς Ρώμης; Γιατί ἡ «βιομηχανικὴ ἐπανάστασις» ἐμφανίστηκε στὴν Εὐρώπῃ καὶ ὄχι στὴν Ἀσία ἢ τὴν Ἀφρική; Ποιεῖς εἶναι οἱ δυνάμεις πού συντελοῦν στὴν ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν; Πῶς ἐξηγεῖται ἡ συχνότητα ἢ ἡ περιοδικότητα τῶν ἀλλαγῶν; Ὅδηγοὶ οἱ κοινωνικὲς ἀλλαγῆς στὴν πρόοδο τῶν κοινωνιῶν ἢ στὴν ὀπισθοδρόμησίν τους, ἢ ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἀλλαγῆς ὁ ἄνθρωπος παραμένει ὁ ἴδιος; Εἶναι ἡ πρόοδος ἀναπόφευκτη, καὶ ἂν εἶναι ἀναπόφευκτη, ἀποτελεῖ μέρος κάποιου «θεικοῦ» σχεδίου ἢ κάποιου «κοσμικοῦ» ἱστορικοῦ πεπρωμένου;

Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς δυσκολίες πού περιορίζει ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ διατύπωσιν μιᾶς γενικῆς θεωρίας τῶν ἀλλαγῶν ἐκφράζονται πολὺ ἀπλά, στὸ παράδειγμα τῆς «σκοτωμένης πάτιας», τοῦ καθηγητῆ τῆς Κοινωνιολογίας Stouffer.¹ Μερικὲς φορὲς ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωσιν, παρατηρεῖ ὁ Stouffer, πὼς ὑπάρχουν τόσες θεωρίες κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, ὅσοι εἶναι καὶ οἱ κοινωνιολόγοι πού καταπίονται μ' αὐτή. Πολλοί, προσκολλημένοι σὲ κάποιον θεωρητικὸ σχῆμα ἢ μιὰ ἰδεολογικὴ τοποθέτησιν, καταλήγουν στὸ νὰ βλέπουν τὰ φαινόμενα ἐντελῶς δογματικά. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ ἄρκετες θεωρίες, ἡ ἰδεολογία, ἡ γεωγραφία, ἡ ψυχολογία, ἡ τεχνολογία ἢ μιὰ ὁποιαδήποτε ἄλλη «-ία» ἀποτελοῦν τὴ μοναδική, ἢ κάθε μιὰ ξεχωριστὰ, γενεσιουργὸ αἰτία τῆς ἀλλαγῆς. Ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ἐπιλέξει κανεὶς ἓναν παρά-

γοντα ἀνάμεσα σὲ πολλοὺς γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν πραγματικότητα, προκαλεῖ ἀμφιβολία καὶ σύγχυσι, ἔτσι πού στὸ τέλος τὰ συμπεράσματά μας, στὰ ὁποῖα καταλήγουμε, νὰ εἶναι ἐπιπόλαια ἢ οὐτοπιστικά. Τὴν κατάστασιν αὕτη θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὴν παρομοιάσει μὲ τὴν περίπτωσιν τῆς «σκοτωμένης πάτιας».

Ἡ ἱστορία εἶναι ἀπλή. Μιὰ πάπια σκοτώθηκε ἀπὸ τὰ βόλια κάποιου κυνηγοῦ ἓνα πρῶιν στὸς βάλτους τῶν λιμνῶν τῆς περιοχῆς τοῦ Michigan. Τὸ ἐρώτημα πού προκύπτει στὴν περίπτωσιν αὕτη εἶναι: Τί προκάλεσε τὸν θάνατό της; Καὶ ἂς ἄρχισουμε ἀπὸ μιὰ βιολογικὴ ἐξήγησιν. Ἡ πάπια σταμάτησε νὰ ἀναπνεύει ἀπὸ ἀκατάσχετη αἱμορραγία. Μιὰ ψυχολογία ἐρμηνεύει τὸν θάνατό της ἔτσι ὡς ἀποδοσὶ τὸν χαμὸ τῆς πάτιας στὴν προσωπικότητα τοῦ κυνηγοῦ. Ἄν σάν παιδί δὲν ἐνοίωθε τὴν πατρικὴ καταπίεσιν, μὲ ὅλα τὰ ψυχολογικὰ ἐπακόλουθα, δὲν θὰ εἶχε ἴσως τὴ μανία ὅταν μεγάλωσε νὰ σκοτώνει πουλιά. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσαμε, μὲ τὴ βοήθειαν τῆς ψυχαναλύσεως, νὰ ἐπεκταθοῦμε καὶ σὲ ἄλλες ψυχολογικὲς ἐρμηνεῖς, ἀλλὰ ἂς τὶς προσπεράσουμε. Κάποιος ἄλλος θὰ μπορούσε νὰ δώσει μιὰ γεωγραφικὴ ἐξήγησιν πού νὰ ἔχει σχέση μὲ τὶς συνήθειες τῆς πάτιας (σημειώστε ὅτι ἡ πάπια σκοτώθηκε μέσα στὰ βαλτόνερα μιᾶς συγκεκριμένης περιοχῆς). Ἀκόμη ἴσως ὑπάρξουν κι αὐτοὶ πού θὰ ἀποδόσουν τὸ γεγονός στὴν τεχνολογία τῆς ἐποχῆς μας.

Τὸ συμπέρασμα πού ἐξάγεται ἀπὸ τὸ ἀπλό ἀλλὰ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ παράδειγμα, εἶναι ὅτι ἡ κάθε μιὰ ἐρμηνεία πού δίνεται γιὰ τὸν χαμὸ τῆς πάτιας ἀποδίδει ἓνα μόνο μέρος τῆς ἀλήθειας. Οἱ περισσότερες πάντως ἐρμηνεῖες εἶναι διαφορετικοὺ γνωσιολογικοῦ ἐπιπέδου. Μιὰ λεπτομερέστερη ἀνάλυση μὲ καινούργια ἴσως στοιχεῖα πού μᾶς ἴσαν ἄγνωστα, ὅταν ἀξιολογοῦσαμε τὸ γεγονός, ἢ μιὰ διαφορετικὴ ἰδεολογικὴ τοποθέτησιν καὶ ἐπιστημονικὴ προκατάληψιν, εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς οδηγήσει στὴν ἀνακάλυψιν καὶ ἄλλων παραγόντων πού εἶτε εἶχαν παραβλεφθεῖ εἴτε δὲν θὰ ἴησαν ἐκ τῶν πραγμάτων δυνατόν νὰ γνωρίζουμε τότε. Ἡ «μονοαιτιατικὴ» λοιπὸν, μονιστικὴ, ἐρμηνεία τῶν ἀλλαγῶν ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀποποιεῖ τὰ φαινόμενα σὲ σημεῖο πού νὰ παραποιεῖ τὴν πραγματικότητα. Καὶ εἶναι βέβαια ἀλήθεια ὅτι οἱ ἀπλῆς ἐξηγήσεις εἶναι πιὸ ἀρεστές, πὸ κατανοητῆς καὶ γίνονται πὸ δημοφιλεῖς ἀπὸ ὅ,τι οἱ πολὺπλοκες. Δὲν ἀντέχουν ὁμως στὴ δοκιμασία τοῦ χρόνου καὶ τῆς λογικῆς.

«ἀλλαγὴ», «κίνησις», «ἀνάπτυξις», «πρόοδος»

Ἀποτέλεσμα λοιπὸν τῆς διαφορετικῆς σκοπιᾶς ἀπὸ τὴν ὁποῖα ὁ καθένας ἀποφασίζει ἢ ἀναγκάζεται, συνειδητὰ ἢ ἄσυνειδητὰ, νὰ διερευνῆσιν τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, εἶναι νὰ μπαίνουν πολλῆς ἐτικέτες στὴ διαδικασίαν τῆς ἀλλαγῆς. Ἔτσι, συχνὰ ἀκούμε

1. Samuel A. Stouffer, *Social Research to Test Ideas*, New York, The Free Press of Glencoe, 1962, σ. 238-239.

ή χρησιμοποιούμε δρους, όπως «έκσυγχρονισμός», «κίνηση», «πρόοδος», «ανάπτυξη» ή «εξέλιξη», για να περιγράψουμε το φαινόμενο τών κοινωνικών αλλαγών. Γι' αυτό, πρὶν προχωρήσει κανείς στην ἀνάλυση τοῦ φαινομένου θὰ πρέπει νὰ ἀποσαφηνίσει μερικές βασικές ἐννοιες πού τὸ συνθέτουν καὶ τὸ χαρακτηρίζουν ποιοτικά καὶ ποσοτικά. Συγκεκριμένα, θὰ θέλαμε νὰ προσδιορίσουμε τίς ἐννοιες «ἀλλαγὴ», «κίνηση», «ανάπτυξη» καὶ «πρόοδος», οἱ ὁποῖες ὅταν δὲν γίνουιν ἀντικείμενο προσεκτικῆς καὶ συστηματικῆς διευκρινήσεως, συντελοῦν στὴν πλήρη σύγχυση ἑνὸς οὐσιαστικῶν πολὺπλοκου φαινομένου.

Καὶ ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τὴν ἐννοία τῆς «ἀλλαγῆς». Ἡ ἐννοία ἀναφέρεται σὲ κάθε διαδικασία πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴ χρονικὴ στιγμή X_1 , ὑπάρχει μιὰ κατάσταση K_1 , ἐνῶ στὴ στιγμή X_2 , δημιουργεῖται μιὰ κατάσταση K_2 . . . κ.ν. Συγκεκριμένα, μιλάμε γιὰ ἀλλαγὴ ὅταν ἡ διαφορὰ μεταξύ τῆς προηγούμενης καταστάσεως καὶ τῆς ἐπομένης ἀφορᾷ ὁποιαδήποτε πλευρὰ ἢ μιᾶς ἰδέας ἢ ἐνὸς ἀντικείμενου. Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ἀκόμη ὅτι ἡ ἀλλαγὴ μπορεί νὰ ἀναφέρεται σὲ πολλές διαστάσεις ἢ ἰδιότητες, ὅπως στὸν χῶρο, στὸν χρόνο, στὴ θερμοκρασία, στὴ χημικὴ σύσταση, στὴν ἠλεκτρικὴ ἐνέργεια, στὸ κοινωνικὸ σύστημα, στὴ διανοητικὴ διεργασία κλπ.¹

Μὲ μιὰ τέτοια τοποθέτηση τῆς «ἀλλαγῆς» ξεχωρίζει ἀπὸ τὴν ἄλλη «κίνηση». Ἡ δεύτερη αὐτῆς ἐννοία ἀναφέρεται σὲ ἕνα ὁρισμένο εἶδος ἀλλαγῆς πού ἀφορᾷ μιὰ μόνο διάσταση τῆς, τὸν χῶρο, σὲ σημειοὶ ὡστε ὁ δρος «κίνηση» νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν μηχανικὴ «κίνηση». Ἐτσι ὁ δρος «κίνηση» ἀναφέρεται σὲ μιὰ μόνο ἰδιότητα τῆς ἀλλαγῆς. Ἡ ἐννοιολογικὴ αὐτῆ διάκριση εἶναι ἀπαραίτητο νὰ γίνει, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ προσδιορίσουμε τὸ περιεχόμενο τῆς ἐννοίας «ἀνάπτυξη», ὅπως τὴ συναντᾷ κανείς, τόσο στὴν καθημερινὴ ὁμιλία, ὅσο καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ ὁρολογία.

Γενικά μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ «ἀνάπτυξη», ὅπως καὶ ἡ «κίνηση», εἶναι ἐννοία «στενότερη» ἀπὸ ὅτι ἡ «ἀλλαγὴ». Κάθε φορὰ δηλαδὴ πού μιλάμε γιὰ ἀνάπτυξη ἐννοοῦμε πάντα κάποια ἀλλαγὴ, ἀλλὰ ὅταν μιλάμε γιὰ ἀλλαγὴ δὲν ἐννοοῦμε ἀπαραίτητα καὶ ἀνάπτυξη. Ὅταν, ἐπὶ παραδείγματι, ἀναφερόμαστε στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπινου ὄργανισμοῦ, ἀπὸ τὴ νηπιακὴ ἡλικία στὴν ἐφηβεία καὶ ἀπὸ κεῖ στὴν ὀριμότητα καὶ τὴ γερωνικὴ ἡλικία, ἐννοοῦμε τίς βιολογικῆς, ψυχολογικῆς καὶ χαρακτηριστικῆς ἀλλαγῆς πού συντελοῦνται στὸν ἀνθρώπινο ὄργανισμό. Ὅταν ὁμως πρόκειται γιὰ τίς ἀλλαγῆς

πού ὑφίσταται ὁ ἀνθρώπινος ὄργανισμός ἐξ αἰτίας κάποιοι ἁφαινοῦ ἀτυχήματος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδίδεται στὶς ἀλλαγῆς ἢ ἐννοία τῆς ἀναπτύξεως. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ ὅταν ἀναφερόμαστε σὲ κοινωνικὰ φαινόμενα. Στὴν περίπτωση, ἐπὶ παραδείγματι, τῶν ριζικῶν ἀλλαγῶν πού συντελοῦνται σὲ μιὰ κοινωνία, σὰν ἀποτέλεσμα τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ συστήματος τῆς δουλείας ἀπὸ τὴ φεουδαρχία καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα, πρόκειται βέβαια γιὰ «ἀνάπτυξη» (ἂν βάλουμε κατὰ μέρος μερικά προβλήματα πού παρουσιάζει αὐτὴ ἡ διαδικασία). Δὲν μπορούμε ὁμως νὰ μιλάμε γιὰ «ἀνάπτυξη» στὴν περίπτωση τῆς καταρρεύσεως τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, πού ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς εἰσβολῆς τῶν γερμανικῶν ὀρδῶν, ἀκόμη καὶ ἂν θεωρήσῃ ὅτι ἡ εἰσβολὴ αὐτὴ—καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ὕλικὴ καὶ πνευματικὴ ἀποσύνθεση πού ἀκολούθησε—δημιούργησε τίς προϋποθέσεις πού δὴρήσαν ἀργότερα στὴν «ἀνάπτυξη» τῆς Εὐρώπης. Ἀνάμεσα στὰ δύο φαινόμενα (εἰσβολὴ καὶ ἀνάπτυξη) μεσολαβοῦν ἕνα πλήθος ἀπὸ δυνατότητες πού συνθέτουν ὅμοιο κανονισμὸν πραγματικότητας. Ἐτσι ἡ «ἀνάπτυξη» ἄλλοτε ἔχει τὴν ἐννοία τῆς ἀπλής ἀλλαγῆς καὶ ἄλλοτε τῆς «προόδου». Γι' αὐτὸ, τίς περισσότερες φορὲς ὁ δρος «εξέλιξη» ἢ «ἀνέλιξη» θὰ μπορούσε νὰ ἀποδώσει καλύτερα τέτοιου εἶδους μεταβολῆς πού συνήθως ἀποδίδονται μὲ τὸν δρο «ἀνάπτυξη». Ἐν τούτοις, πολλοὶ συγγραφεῖς προτιμοῦν τὸν δρο «ἀνάπτυξη» ἀντὶ τοῦ δρου «εξέλιξη» προκειμένου νὰ ὑποδηλώσουν τὴν ἠθελήμενη, προγραμματισμένη καὶ ἐπιθυμητὴ ἀλλαγὴ στὸν κοινωνικὸ χῶρο. Αὐτὸ συμβαίνει μὲ τοὺς δρους «πολιτικὴ ἀνάπτυξη» καὶ «κοινωνικὴ ἀνάπτυξη».

Ἡ «ἀνάπτυξη», λοιπὸν, ἀναφέρεται σὲ ὁρισμένους τύπους ἀλλαγῶν. Τὶς περισσότερες φορὲς, ἂν δχι πάντα, προσδιορίζει τὰ εἶδη ἐκεῖνα τῶν ἀλλαγῶν πού, μέσα σὲ ὁρισμένα πλαίσια καὶ σύμφωνα μὲ μιὰ ὁρισμένη κλίμακα μετρήσεως, ἐκφράζουν ἕνα ποσοτικὸ «μεγάλωμα» ἐνὸς ἀντικειμένου ἢ ἐνὸς φαινομένου πού θεωρεῖται ἐπιθυμητὸ, ἀνάλογα μὲ τὸ σύστημα ἀξίωσιν πού ἐπικρατεῖ τὴ συγκεκριμένη στιγμή πού γίνεται ἡ ἀξιολόγηση. Ἀκοῦμε, ἐπὶ παραδείγματι, συχνὰ ὅτι «ἡ εἰσαγωγὴ καὶ ἡ λειτουργία τῶν δημοκρατικῶν προτύπων διακυβερνήσεως εἶναι ἐκδήλωση κοινωνικῆς ἀναπτύξεως». Σ' αὐτὴ τὴ φράση, ἡ ἐννοία τῆς «ἀναπτύξεως» ταυτίζεται μὲ τὴν ἐννοία τῆς «προόδου». Ἄλλὰ τὸ τί ὁμως κάθε φορὰ σημαίνει «πρόοδος», ἂν δηλαδὴ οἱ ἀλλαγῆς πού παρουσιάζει τὸ κάθε κοινωνικὸ φαινόμενο ἀποτελοῦν ἀνάπτυξη» ἢ «ὑποδομή», ἐξαρτᾷται ἅμεσα ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο σύστημα ἀξίωσιν πού ἐπικρατεῖ στὸν χῶρο στὸν ὁποῖο συντελοῦνται οἱ ἀλλαγῆς. Μόνο ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη αὐτὰ τὰ δεδομένα θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ προσδιορίσουμε ἂν καὶ πὸ τ ε ἡ «ἀνάπτυξη» ἀναφέρεται στὴ μετὰβασίση ἀπὸ τίς «κατώτερες» στὶς «ἀνώτερες» κοινωνικῆς μορφῆς ὀργανώσεως καὶ ἀντιστρόφως. Τὸ πρόβλημα

1. Βλέπε Adam Schaff, «The Marxist Theory of Social Development», σ. 71-94, στὸ S.N. Eisenstadt, *Readings in Social Evolution and Development*, Oxford, Pergamon Press, 1970, σ. 72.

δμως δέν διασαφηνίζεται απόλυτα. Άπλως συγκεκριμένοπεται περισσότερο. Γιατί πώς και ποιος θά καθορίσει αυτό πού άντιπροσωπεύει τήν «κατώτερη» και τήν «άνώτερη» μορφή κοινωνικής οργάνωσης; Τέτοιου είδους ερωτήματα άναμοχλεύουν τó θέμα τής σκοπιμότητας και τής κατευθύνσεως τών αλλαγών.

φύση και χαρακτήρας τής «πρόδου»

Με τις παραπάνω λοιπόν διαπιστώσεις καταφαίνεται ότι ή «πρόδος» άναφέρεται σέ ένα ορισμένο είδος αλλαγής. Άπό αυτή τήν άποψη ύπάρχουν οί αίσιόδοξοι, όσοι πιστεύουν ότι οί ανθρώπινες κοινωνίες άναπόφευκτα προοδεύουν (Adam Smith, Hegel, Marx, Engels, Darwin, Bagehot, T. H. Huxley, Sumner, Bellamy, Levin, Bukharin, Herick, Simpson, κλπ.), οί άπαισιόδοξοι, όσοι πιστεύουν ότι τó ανθρώπινο γένος με κάθε αλλαγή οδηγείται σέ όπισθοδρομία (Ήσιόδος, Όβίδιος, Rousseau, Flamarion, Juenger, Russel, Marcuse, Ellul, κλπ.), και μιá μέση κατηγορία πού ύποστηρίζει ότι ή ανθρωπότητα, παρά τις αλλαγές στις όποιες ύπόκειται, παραμένει βασικά ή ίδια, με στιγμές μόνο «καλύτερες» (πρόδος) ή «χειρότερες» (όπισθοδρομία). Τό ίδιο περίπου με τούς στοχαστές τής τελευταίας αυτής κατηγορίας πιστεύουν και αυτοί πού ισχυρίζονται ότι ή εξέλικτική πορεία τού ανθρώπου και τών πολιτισμών είναι κυκλική, μιá διαδικασία στην όποία μπορεί κανείς νά διακρίνει, όπως και στη φύση, τήν άνοιξη, τó καλοκαίρι, τó φθινόπωρο και τόν χειμώνα (Πυθαγόρειοι, Στοικοί, Πλάτων, Άριστοτέλης, Έπίκουρος, Πολύβιος, Κικέρων, Σενέκας, Ibn Khaldun, Machiavelli, Vico, Spengler, Nietzsche, Sorokin, Toynbee κλπ.). Οί τέσσερις αυτές θεωρήσεις τής «κοινωνικής ανέλιξεως» θά μπορούσαν νά άποδοθούν σχηματικά, όπως φαίνεται στό σχήμα τής επομένης στήλης.¹

Άνάμεσα σ' αυτός πού πιστεύουν ότι ή ανθρωπινή κοινωνία συνεχώς «προοδεύει», ύπάρχουν σοβαρές διαφωνίες για τή φύση τής «πρόδου» και τούς παράγοντες πού τήν προκαλούν. Άνάλογα με τή θέση πού παίρνουν στά θέματα αυτά, οί έν λόγω μελετητές θά ήταν δυνατόν νά διαιρεθούν σέ τέσσερις κατηγορίες:

Στην πρώτη άνήκουν αυτοί πού ύποστηρίζουν ότι, στη μέχρι τώρα πορεία τής ανθρωπότητας, είναι δυνατόν νά διακριθούν ένα καθορισμένο πρότυπο αλλαγής πρós τó καλύτερο. Ή διαπίστωση αυτή ενισχύει τήν πεποίθηση ότι και στό μέλλον τó ανθρώπινο γένος θά έξακολουθήσει νά άκολουθεί τήν άνοδική αυτή πορεία. Γίνεται δηλαδή καταφανές ότι στην ιστορία τής ανθρωπότητας ύπάρχουν όρι-

Σχηματική άπεικόνιση τής «κοινωνικής ανέλιξεως».

(Α) Πρότυπο προοδευτικής ανέλιξεως:

(Β) Πρότυπο όπισθοδρομήςσεως:

(Γ) Πρότυπο «ταραγμένης» στασιμότητας:

(Δ) Πρότυπο «κυκλικής» στασιμότητας:

σμένης φύσεως αλλαγές πού οδηγούν στην πρόοδο τού ανθρώπινου γένους. Τίποτε δέν μäs πείθει δέν παρόμοιες αλλαγές πρós αυτήν τήν κατεύθυνση πός θά έξακολουθήσουν νά εμφανίζονται και στό μέλλον.

Στη δεύτερη κατηγορία άνήκουν όσοι πιστεύουν όχι μόνο ότι οί αλλαγές πού συντελούνται οδηγούν στην ανέλιξη τής ανθρωπότητας, αλλά και ότι τις αλλαγές αυτές είναι δυνατόν νά τις προσδιορίσουμε, με βάση τή φύση και τόν χαρακτήρα τους, νά τις προβλέψουμε και ακόμη νά τις προγραμματίσουμε.

Τήν τρίτη κατηγορία άποτελούν αυτοί πού πιστεύουν ότι οί αλλαγές πού συντελούνται, και πού μπορούμε όπωσδήποτε νά τις έντοπίσουμε με ακροχρόνια, άκολουθούν μιá παλινδρομική φορά πρós μιá σταθερή κατεύθυνση. Τό «μακροχρόνια» έδω έχει τήν έννοια ότι οί αλλαγές μπορεί νά μην άκολουθούν συνεχώς άνοδική τροχιά. Ή πορεία δηλαδή τής κοινωνίας είναι παλινδρομική. Τελικά όμως, ύστερα από κάθε μετακίνηση ή διαφοροποίηση, έπέρχεται ή ποιοτική βελτίωση και άνάπτυξη τών ανθρωπίνων κοινωνιών.

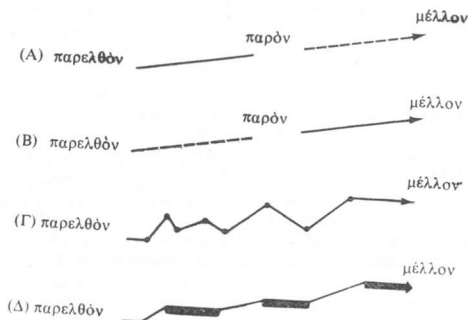
Τέλος, στην τετάρτη κατηγορία συγκαταλέγονται αυτοί πού πιστεύουν ότι ή πρόδος τής κοινωνίας συντελείται κατά στάδια. Κάθε έπόμενο στάδιο πολιτισμού είναι ύψηλότερο έπιπέδου σέ σύγκριση με τó προηγούμενο. Όλες οί προτάσεις αυτές μπορεί νά πάρουν τó σχήμα τής σελίδας 67.

προσδιορισμός τής «κοινωνικής αλλαγής»

Ή σύγκριση πού προκύπτει από μιá τόσο στενή σχέση άνάμεσα σέ βασικές έννοιες, όπως οί έννοιες

1. Για έκτενέστερη άνάπτυξη, βλέπε Charles Van Doren, *The Idea of Progress*, New York, Frederick A. Praeger, 1967.

Σχηματική απεικόνιση της «κοινωνικής πρόοδος»

της ανάπτυξης, της εξέλιξης και της πρόοδος, είναι επόμενο να δημιουργεί πληθώρα ορισμών της κοινωνικής αλλαγής. Θα αναφέρουμε μερικούς τέτοιους ορισμούς, διατυπωμένους από γνωστούς κοινωνιολόγους και ανθρωπολόγους, για να αποσαφηνίσουμε περισσότερο το πρόβλημα.

Fairchild: Κοινωνικές αλλαγές είναι οι διακυμάνσεις ή οι μεταλλαγές τις οποίες ύφιστανται οι διαδικασίες, τα πρότυπα και οι μορφές των κοινωνικών σχέσεων. Είναι ένας όρος συνοπτικός που αναφέρεται στο αποτέλεσμα κάθε κοινωνικής μετακίνησης. Η κοινωνική αλλαγή μπορεί να είναι προοδευτικής ή όπισθοδρομικής φύσεως, προγραμματισμένη ή άπρογραμματιστή, μονοκατευθυντήρια ή πολυκατευθυντήρια, εδωκετική ή επιβλαβής.¹

Lundberg, Schrag και Larsen: Με τον όρο «κοινωνική αλλαγή» εννοούμε τις διαφορές που παρουσιάζει κάθε κοινωνικό φαινόμενο μέσα σε μία ορισμένη χρονική περίοδο.²

Davis: Ο όρος «κοινωνική αλλαγή» αναφέρεται άποκλειστικά και μόνο στις μεταβολές που συντελούνται στην κοινωνική οργάνωση, δηλαδή στις δομές και τις λειτουργίες της κοινωνίας. Συνεπώς η κοινωνική αλλαγή αποτελεί μία μόνο μορφή αλλαγής που ανήκει βασικά σε μία ευρύτερη κατηγορία αλλαγών που ονομάζουμε «πολιτιστικές αλλαγές». Οι «πολιτιστικές αλλαγές» περιλαμβάνουν όλες τις

αλλαγές που συντελούνται, τόσο σε κάθε επί μέρους τομέα της κουλτούρας, όπως είναι η τέχνη, η τεχνολογία, ή φιλοσοφία κλπ., όσο και τις αλλαγές που συντελούνται στη μορφή και τους κανόνες γενικά της κοινωνικής οργάνωσης.³

Von Wiese: Οι κοινωνικές αλλαγές αναφέρονται στις σχέσεις ανθρώπου προς άνθρωπο, ενώ οι «πολιτιστικές αλλαγές» είναι αυτές που αναφέρονται στις σχέσεις ανθρώπου προς πράγματα. Η κουλτούρα σχετίζεται με τα παράγωγα των ανθρωπίνων σχέσεων και δραστηριοτήτων, ενώ η κοινωνία με τα ίδια τα άτομα, τους παραγωγούς των σχέσεων.⁴

MacIver και Page: Κοινωνικές είναι οι αλλαγές που αναφέρονται στους κοινωνικούς συσχετισμούς... στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι σχετίζονται μεταξύ τους.⁵

Ginsberg: Με τον όρο «κοινωνική αλλαγή», εννοούμε οποιαδήποτε αλλαγή, που συντελείται στις κοινωνικές δομές, όπως π.χ., στον αριθμό των μελών μιάς κοινωνίας, στη σύνθεση ή την ισορροπία των συνθετικών της μερών, στη μορφή της οργάνωσής της. Εάν συγκεκριμένο παράδειγμα τέτοιων αλλαγών θά μπορούσε κανείς να αναφέρει τις αλλαγές που συντελέστηκαν στον θεσμό της οικογένειας και που οδήγησαν στην αποσύνθεση της οικιακής οικονομίας, ή οποία άρχισε με την ανάπτυξη των αστικών κέντρων και τη μετάβαση από το σύστημα των ευγενών και των δουλοπαροίκων στο σύστημα των κοινωνικών τάξεων. Ο όρος κοινωνική αλλαγή αναφέρεται επίσης στις αλλαγές που παρουσιάζουν ή στάση και οι ιδέες των ανθρώπων...⁶

Moore: Η κοινωνική αλλαγή αναφέρεται στις ουσιαστικές μεταβολές που ύφιστανται οι κοινωνικές δομές (δηλαδή τα πρότυπα κοινωνικής δράσεως και αντιδράσεως), συμπεριλαμβανομένων και των συνεπειών αυτών των μεταβολών, όπως αντανακλώνται στους κανόνες συμπεριφοράς, τις αξίες, καθώς επίσης και στα πολιτιστικά παράγωγα και τα σύμβολα της κοινότητας.⁷

3. Kingsley, Davis, *Human Society*, New York, The Macmillan Co., 1949, σ. 622.

4. Leopold Von Wiese, «The Sociological Study of Social Change», *Transactions of the Third World Congress of Sociology*, Amsterdam, International Sociological Association, 1956, σ. 7.

5. Robert M. MacIver and Charles H. Page, *Society: An Introductory Analysis*, New York, Rinehart and Co., 1949, σ. 511.

6. Morris Ginsberg, «Social Change», *British Journal of Sociology*, Vol. 9, No 3 (Σεπτέμβριος 1958), σ. 205.

7. Wilbert E. Moore, «Social Change», *International Encyclopedia of the Social Science*, Vol. 14, New York, The Macmillan Company and the Free Press, Inc., 1968, σ. 3-4.

1. Henry Pratt Fairchild (ed.), *Dictionary of Sociology*, Iowa, Littlefield, Adams and Co., 1955, σ. 277.

2. George A. Lundberg, Clarence C. Schrag and Otto N. Larsen, *Sociology* (2nd ed.), New York, Harper and Row, 1958, σ. 694.

Boskoff: Κοινωνική ἀλλαγὴ εἶναι ἡ νοητὴ διαδικασία μὲ τὴν ὁποία μπορούμε νὰ συλλάβουμε τὶς οὐσιαστικὰ μεταβολὰς στὶς δομὲς καὶ τὶς λειτουργίες τοῦ συγκεκριμένου κοινωνικοῦ συστήματος.¹

Johnson: Κοινωνικὴ ἀλλαγὴ σημαίνει ἀλλαγὴ στὴ δομὴ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, σὲ ὅτιδήποτε δηλαδὴ παραμένει σταθερὸ ἢ σχετικὰ σταθερὸ. Ἀπὸ ὅλες ὁμως τὶς κοινωνικὰς ἀλλαγὰς σημαντικότερες εἶναι αὐτὲς ποὺ ἔχουν ἐπιπτώσεις στὴ λειτουργία τοῦ συστήματος, δηλαδὴ ποὺ συντελοῦν στὴν περισσότερο ἢ λιγότερο ἐπιτυχητὴ ἐκπλήρωση τῶν στόχων του ἢ στὴν περισσότερο ἢ λιγότερο ἐπιτυχητὴ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων ἐπιβιώσεώς του.²

Οἱ ὅρισμοὶ αὐτοὶ εἶναι ἀρκετοὶ γιὰ νὰ καταδείξουν τὶς τάσεις ποὺ ἐπικρατοῦν. Οἱ περισσότεροὶ διαφέρουν στὴ λεκτικὴ μόνον διατύπωση, ἐνῶ ἡ οὐσία παραμένει ἡ ἴδια. Τὰ βασικότερα πάντως σημαίει, στὰ ὁποία ἀναφέρονται ἅμεσα ἢ ἔμμεσα σχεδὸν ὅλοι εἶναι τὰ ἑξῆς: α) ἡ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ ἀφορᾷ τὶς μεταλλαγὰς καὶ τὶς διαφοροποιήσεις τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο σχετίζονται οἱ ἄνθρωποι (καὶ οἱ ὁμάδες) μεταξὺ τους, καὶ β) οἱ μεταλλαγὰς καὶ οἱ διαφοροποιήσεις ἀφοροῦν, εἴτε τὶς κοινωνικὰς δομὰς (τοὺς θεσμοὺς), εἴτε τὶς κοινωνικὰς λειτουργίες (τὶς διαδικασίες) μὲ τὶς ὁποῖες ἐκφράζονται οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις. Ἀναλυτικότερα, οἱ διαφοροποιήσεις εἶναι δυνατοὶ νὰ συμβοῦν σὲ ὁποιαδήποτε μικρὴ ἢ μεγάλῃ χρονικῇ περιόδῳ, ἀφοροῦν μικρὰς ὁμάδες (οἰκογένεια) ἢ μεγάλες ὁμάδες (κοινωνικὰς ὁργανώσεις, τάξεις, στρώματα) καὶ μποροῦν ἀκόμη νὰ ἀναφέρονται στὰ διάφορα κοινωνικὰ ὑποσύστημα (βιομηχανία, κυβέρνησις, κόμματα, ἐκπαίδευσις, ἐκκλησία) ἢ σ' ὁλόκληρο τὸ κοινωνικὸ σύστημα.

Μερικοὶ κοινωνιολόγοι καὶ ἀρκετοὶ ἀνθρωπολόγοι κάνουν διάκριση ἀνάμεσα σὲ «κοινωνικὰς» καὶ σὲ «πολιτικὰς» ἀλλαγὰς, καὶ θεωροῦν τὶς «κοινωνικὰς» ἀλλαγὰς ὡς μέρους τῆς «πολιτικῆς» ἀλλαγῶν, ὅπως π.χ., οἱ Davis καὶ Von Wiese. Μιὰ τέτοια διάκρισις ἀσφαλῶς προσηγορεῖται μιὰ γενικότερη διάκρισις ἀνάμεσα στὴν ἔννοια τῆς «κοινωνίας» καὶ τῆς «κουλτούρας». «Κοινωνία» σὲ γενικὸ ὅρισμόν εἶναι «τὸ ὄργανωμένο ἐκεῖνο σύνολο ἀτόμων ποὺ ἀκολουθοῦν ἓνα συγκεκριμένο τρόπο ζωῆς».³ Ἡ «κουλτούρα», σὲ γενικὰς γραμμὰς, ἀναφέρεται στὸν «τρόπο ζωῆς ἐνὸς λαοῦ (μῆδικοινωνίας)».⁴ Ἡ σχέση, ὅπως ἀντιλαμβάνεται κανεὶς, ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὰς ἔννοιαις καὶ στὰ ἀντικει-

μενα ποὺ περιγράφουν, εἶναι τόσο στενὴ, ὥστε θὰ ἦταν δύσκολο, ἂν θέλαμε νὰ ἀκριβολογῆσουμε, νὰ σῶσουμε μιὰ ἀπόλυτα διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσά τους. Ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς ἀσφαλῶς γίνεται γιὰ καθαρὰ ἀναλυτικοὺς λόγους. Γι' αὐτὸ ὁ ἀνθρωπολόγος Kroeber θὰ γράφει ὅτι, «κοινωνία καὶ κουλτούρα ἀποτελοῦν τὶς δύο ὄψεις ἐνὸς φύλλου χαρτιοῦ. Σὲ κάθε συγκεκριμένη κουλτούρα ἀναπόφευκτα καὶ αὐτόματα ἀντιστοιχεῖ μιὰ καθορισμένη κοινωνία: στὴν κουλτούρα τῶν Οὐττεντότων ἀντιστοιχεῖ ἡ φυλὴ τῶν Οὐττεντότων, στὸν κινεζικὸ πολιτικὸ ἀντιστοιχεῖ ὁ κινεζικὸς λαός. Εἶναι ἐντελὸς μάταιο νὰ προσπαθῆσουμε νὰ προσδιορίσουμε ποιά ἀπὸ τὶς δύο αὐτὰς ὄψεις προβάλλεται πρῶτῃ καὶ ποιά δευτέρῃ».⁵

Οἱ «κοινωνικὰς» καὶ «πολιτικὰς» ἀλλαγὰς, τόσο ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐμπνεύσεων, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν συνεπειῶν καὶ τῶν ἀντιδράσεων, εἶναι στενά συνδεδεμένες μεταξὺ τους σὲ σημεῖο ποὺ νὰ εἶναι δύσκολο νὰ μιλάμε ξεχωριστὰ γιὰ τὴν μὲν ἢ τὴν δέ. Οἱ πολιτικὰς ἀλλαγὰς προϋποθέτουν τὴν ὑπαρξὴ κοινωνικῶν ἀτόμων ποὺ ἐνεργοῦν σὰν φορεῖς τῶν ἀλλαγῶν αὐτῶν. Παρὰ τὴν σχεδὸν ἀπόλυτὴ ταύτιση τοῦ κοινωνικοῦ μὲ τὸ πολιτικὸ, οἱ ἀνθρωπολόγοι κάνουν διάκριση ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ εἶδη ἀλλαγῶν καὶ δίνουν ἔμφαση στὶς πολιτικὰς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ ἐρευνητής, ποὺ ἐξετάζει τὶς ἀλλαγὰς σὰν κοινωνικὸ φαινόμενο, θὰ πρέπει νὰ ἔχει ὑπ' ὄψην τὸν αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς διαφορὰς καὶ τὶς ὁμοιότητες, γιὰ νὰ συλλάβει τὸ πρόβλημα στὴν ὁλότητά του.

συμπέρασμα

Ἀνακεφαλαιώνοντας λοιπὸν θὰ μπορούσαμε νὰ πούμε ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ ἀναφέρεται στὶς μετακινήσεις καὶ τὶς διαφοροποιήσεις ποὺ συντελοῦνται μέσα στὸν κοινωνικὸ (ἢ πολιτικὸ) χώρο καὶ συγκεκριμένα στὶς δομὰς (θεσμοὺς, ὁργανώσεις) καὶ λειτουργίες (δικασίαι) κατὰ τὴν διάρκειά μαζὰ ἢ μικρῶν χρονικῶν περιόδων.⁶ Ἡ «πρόοδος», ὁμως, λόγῳ τῶν ποιοτικῶν της χαρακτηριστικῶν (δηλαδὴ τῶν ἀξιῶν ἢ, γιὰ νὰ ἀκριβολογῆσουμε, τῆς ἱεραρχήσεως), δὲν εἶναι μιὰ κατάστασις ἢ ἓνα φαινόμενο ποὺ μπορεῖ νὰ ὀρισθῇ κατὰ τρόπο ὀριστικὸ καὶ ἀπόλυτο. Αὐτὸ ποὺ μπορούμε ὁμως νὰ πούμε μὲ βεβαιότητα εἶναι ὅτι, ἂν καὶ ἡ κάθε «ἀλλαγὴ» δὲν εἶναι πρόοδος, γιὰ τὸν ἕνα ὑπάρχει ἐν τούτοις «πρόοδος» θὰ πρέπει νὰ ὑπάρξει κάποιου εἶδους ἀλλαγὴ.

5. A. L. Kroeber, *Anthropology* (rev. ed.), New York, Harcourt, Brace, 1948, σ. 267-268.

6. Bléte Francis R. Allen, *Socio-Cultural Dynamics: An Introduction to Social Change*, New York, Macmillan Co., 1971, σ. 39.

1. Howard Becker and Alvin Boskoff, (eds.), *Modern Sociological Theory*, New York, Dryden Press, 1957, σ. 263.

2. Harry M. Johnson, *Sociology*, New York, Harcourt, Brace, 1960, σ. 626.

3. Ralph Linton, *The Cultural Background of Personality*, New York, D. Appleton - Century, 1945, Κεφ. I.-Melville J. Herskovits, *Man and His Works*, New York, Alfred A. Knopf, 1948, σ. 29.

4. Ὁμοίως.